

РОЗДІЛ 9

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2'06-311.3.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.1.46>

ОБРАЗ УКРАЇНИ У ФАНТАСТИЧНІЙ ПРИГОДНИЦЬКІЙ ПОВІСТІ «ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ШАБЛІ» ЗІРКИ МЕНЗАТЮК

THE IMAGE OF UKRAINE IN THE FANTASTIC ADVENTURE STORY “THE SECRET OF THE COSSACK SABRE” BY ZIRKA MENZATYUK

Барабаш С.М.,

orcid.org/0000-0002-9405-0839

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті розглянуто особливості цілісного формування образу України у фантастичній пригодницькій повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі». На основі історичних подій письменниця відтворила велич, красу, дух українців, звертаючись до родової пам'яті та проводячи паралелі із сучасною реальністю – російсько-українською війною. Образ України авторка формує різнопланово: це історичні події, мова, персоналії, архітектура, топоніми, гідроніми, рослинний світ, традиція, культура, кулінарія, одяг, символіка (герб, гімн, віночок) тощо. Пригодницька повість Зірки Мензатюк побудовано таким чином, що враховано всі психологічні особливості дитини, адже перед читачем постає не просто книга із динамічним сюжетом, а мапа для подальших досліджень рідної землі. «Таємниця козацької шаблі» – фантастичний твір, орієнтований на етнічну сферу, в якому відображено актуальні й для світової спільноти питання національної самоідентифікації. Новітнє фентезі робить акцент на об'єктивних політичних та ідеологічних реаліях, переосмислюючи національну дійсність, зокрема, її суспільно-політичний контекст. Оригінальні, динамічні й органічні сучасним фентезійним тенденціям утілення знаходять відлуння у пригодницькій повісті «Таємниця козацької шаблі», Козацька доба тісно переплетена із сучасністю; простежуються історичні витоки, авторка акцентує увагу на ментальності українців їх жазі до волі, свободи. На особливу увагу заслуговує проблема фентезійної рецепції сучасної суспільно-політичної дійсності на тлі історичних подій козацької доби. Своєрідним і важливим є звернення Зірки Мензатюк до формату цього жанру у творі, орієнтованому на юного читача. Образ України витворено не лише як історичну цінність, важливу для нинішніх поколінь, але як такий, що націлений у майбутнє, орієнтований на підростаюче покоління, формування його на засадах патріотизму.

Ключові слова: Україна, Берестечко, козаки, національний символ, Воля, Свобода, Зірка Мензатюк.

The article examines the features of the holistic formation of the image of Ukraine in the fantastic adventure story of Zirka Menzatyuk "The Secret of the Cossack Sabre".

Based on historical events, the writer recreated the greatness, beauty, and spirit of Ukrainians, referring to ancestral memory and drawing parallels with modern reality – the russian-Ukrainian war. The author forms the image of Ukraine in a variety of ways: these are historical events, language, personalities, architecture, toponyms, hydronyms, plant life, tradition, culture, cuisine, clothing, symbolism (coat of arms, anthem, wreath), etc. Zirka Menzatyuk's adventure story is constructed in such a way that all the psychological characteristics of the child are taken into account, because the reader is presented with not just a book with a dynamic plot, but a map for further research of his native land. "The Secret of the Cossack Sabre" is a fantasy work focused on the ethnic sphere, which reflects the issues of national self-identification that are relevant for the world community. The latest fantasy emphasizes objective political and ideological realities, rethinking national reality, in particular, its socio-political context. Original, dynamic and organic to modern fantasy trends are echoed in the adventure story "The Secret of the Cossack Sabre". The Cossack era is closely intertwined with modernity; historical origins are traced, the author focuses on the mentality of Ukrainians, their desire for freedom and liberty. The problem of fantasy reception of modern socio-political reality against the background of historical events of the Cossack era deserves special attention. Zirka Menzatyuk's appeal to the format of this genre in a work focused on a young reader is unique and important. The image of Ukraine is created not only as a historical value, important for current generations, but as one that is aimed at the future, oriented towards the younger generation, forming it on the principles of patriotism.

Key words: Ukraine, Berestechko, Cossacks, national symbol, Volya, Svoboda, Zirka Menzatyuk.

Постановка проблеми. Література для дітей та юнацтва характеризується певними специфічними рисами, які пов'язані із психологічними особливостями сприйняття довколиш-

ньої дійсності реципієнтами та тими завданнями, які прагнуть реалізувати автори. Ці твори формують дорослі, враховуючи тематичні та технічні аспекти.

Стосовно написаних для дітей художніх творів літературознавці використовують терміни «дитяча література» і «література для дітей». Однак точніший із них – це «література для дітей»; з огляду на вікову періодизацію і характер читацьких зацікавлень доречніший термін «література для дітей та юнацтва», – зазначає Т. Качак [2, с. 10].

Проте О. Пашута визначає як семантичні дублети поняття «дитяча література», «література для дітей та юнацтва», «твори письменства, які окреслюють царину літератури для дітей та юнацтва», «література дитячого кола читання» [10, с. 21], формулюючи твердження, що дитяча література – «це все, що читається дітьми чи дітям. <...> – певна сукупність літературних творів, написаних або прилаштованих для дітей із цілком певною метою: звертатися до дитячої уяви, емоцій та почуттів, впливати на дитячі пізнавальні здібності, розвивати смаки та вподобання, розважати дитину» [10, с. 20].

Нині актуальним вважаємо ідейно-тематичних ракурс відображення процесу національної ідентифікації у пригодницькій повісті для дітей середнього шкільного віку Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» (2017), який у 2023 році вийшов у новій редакції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині спостерігаємо інтерес до творчості самобутньої української письменниці Зірки Мензатюк. В. Кизилова аналізує власне авторські цикли літературних казок як системно впорядковані стосовно один одного складники на прикладі творчості Зірки Мензатюк, зокрема, «Київські казки» (2006), «Макове князювання» (2008), «Зварю тобі борщику» (2012), «Чарівні слова» (2016) [3]. Творчість Зірки Мензатюк досліджують науковиці А. Мовчун у [7], І. Павлів [9].

Постановка завдання – аналіз формування образу України у фантастичній пригодницькій повісті «Таємниця козацької шаблі» Зірки Мензатюк.

Виклад основного матеріалу. У повісті «Таємниця козацької шаблі» на основі історичних подій Зірка Мензатюк відтворює велич, красу, дух українців, звертаючись до родової пам'яті та проводячи паралелі із сучасною реальністю – російсько-українською війною. Образ України авторка формує різнопланово: це історичні події, мова, персоналії, архітектура, топоніми, гідроніми, рослинний світ, традиція, культура, кулінарія, одяг, символіка (герби, гімни, віночки) тощо. Пригодницька повість Зірки Мензатюк побудована таким чином, що враховано всі психологічні особливості дитини, адже перед читачем постає

не просто книга із динамічним сюжетом, а мапа для подальших досліджень рідної землі.

«Таємниця козацької шаблі» – фантастичний твір, орієнтований на етнічну сферу. У пригодницькій повісті Зірки Мензатюк відображено актуальні й для світової спільноти питання національної самоідентифікації. Новітнє фентезі робить акцент на об'єктивних політичних та ідеологічних реаліях, переосмислюючи національну дійсність, зокрема, її суспільно-політичний контекст. Важливим у цьому аспекті є біографічний підхід – спосіб вивчення літератури на підставі виявлення її зв'язку із біографією письменниці, яка трактується як визначальний чинник художньої творчості. Так, Зірка Захаріївна Мензатюк – українська письменниця, яка із 1988 року присвятила себе творчості для дітей; казкарка; журналістка; членкиня Національної спілки письменників України. Народилася 21 жовтня 1954 р. в с. Мамавіці Кіцманського повіту Чернівецької обл., змалку її оточувало народне мистецтво, мати вишивала, ткала килими, писала писанки, чому навчала й своїх дітей. Майбутня письменниця закінчила факультет журналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка. Із 1997 р. Зірка Мензатюк у дитячому журналі «Соняшник» веде рубрику «Храми України», «Фортеці України», «Щоб любити», «Щоденник мандрівника», у 2002 р. як спецвипуск видання вийшла книга для дітей «Наші церкви: історія, дива, легенди». В освітній радіопередачі для школярів «АБЦ» на Першому каналі Українського радіо веде рубрику про святині України. Найбільшим своїм захопленням письменниця вважає подорожі [1]. Отже, ці факти дозволяють звиряти вектори інтерпретації художнього тексту із накладаннями на нього авторських настанов.

Оригінальні, динамічні й органічні сучасним фентезійним тенденціям утілення знаходять відлуння у пригодницькій повісті «Таємниця козацької шаблі», Козацька доба тісно переплетена із сучасністю; простежуються історичні витоки, авторка акцентує увагу на ментальності українців їх жазі до волі, свободи.

На особливу увагу заслуговує проблема фентезійної рецепції сучасної суспільно-політичної дійсності на тлі історичних подій козацької доби. Своєрідним і важливим є звернення Зірки Мензатюк до формату цього жанру у творі, орієнтованому на юного читача.

Пригодницька повість «Таємниця козацької шаблі» має фантастичну ідею відвідання персонажами різних часових зрізів, що створює можливість сприйняття історичного контексту

[6, с. 19], Турецький міст, Тараканівський форт, битва під Плоскою [6, с. 39–40], Берестецька битва [6, с. 62]; Козацькі Могили [6, с. 28], «дубенські підземні ходи, в яких міщани зберігали вина і скарби, про золото й коштовну зброю володарів замку князів Острозьких» [6, с. 29], фортеця у Дубно, Нова Дубенська фортеця, острів Журавлиха, Олеський замок, фортеця Тустань, Кам'янець-Подільська фортеця, Турецький міст, Хотинська фортеця.

Топоніми у тексті формують просторове тло. Вони є дороговказом персонажам, які є сучасниками читача, щодо пошуку історичної правди, віднайдення того фундаменту, на якому стоїть нинішнє суспільство із його моральними цінностями.

Відіграючи важливу роль у реалізації головних універсалій художнього тексту – *людина – подія – час – простір*, власні назви функціонують у межах того чи іншого жанрового поля за встановленими у ньому нормами [11].

У мистецтві час і простір – категорії умовні, вони сприймаються інакше, ніж ми їх сприймаємо в житті. Минуле у ХТ – це *реальність, що існує тепер*. Навіть тоді, коли у творі превалює минулий час як основна граматична категорія темпоральності, навіть тоді рух оповіді йде від однієї події до іншої, щось відходить, стає у творі минулим, настає новий хід подій – час пливе, не будучи закріплений у часових категоріях. Вони існують лише для того, щоб здійснитися художньо, стати актом руху в даному тексті, і митцеві вдається відтворити *історичний час*, образ *епохи* – в подіях, в образах, сюжетно-тематичному плані [8, с. 79].

Авторка вдається до такого художнього прийому *стирання часових меж* через тривожні *видіння* на полі Берестецької битви [6, с. 60], які бачить Наталочка: «Мені почали привиджатися різні картини. Битва, обложені козаки, паніка при переправі...» [6, с. 74], пояснюючи це місцевою легендою вустами Северина: «обложені козаки не загинули, а вскочили у церкву і разом з нею провалилися під землю. Кажуть, у великодню ніч чути, як у них під землею дзвонять дзвони» [6, с. 75].

Органічною у повісті «Таємниця козацької шаблі» є згадка про Великдень як найвеличніше свято українців, пов'язане із Христовим Воскресінням – перемогою життя над смертю. Чеснотами Війська Запорізького є «Дух волі» [6, с. 75], свобода, людська гідність, самопожертва, відвага, захист вітчизни і православної віри: «Вони воювали за віру!» [6, с. 100]. Найвищі

моральні цінності відстоювалися зброєю: *шаблею (реліквія козацька), різницькими ножами*.

Роль релігійного чинника в Україні Зірка Мензатюк визначає поняттями: *церковний спів, богослужіння, свічки, Служба Божжа*.

Образ України окреслюється у повісті Зірки Мензатюк органічним поєднанням минулого й сучасного, одночасно концентруючи увагу читача на пам'яті історії народу, культурі й архітектурі. Художня географія твору твориться не лише за допомогою топонімів і гідронімів, але й за допомогою замальовок української природи: *письменниця згадує луговий цвіт, ромашку, рожеву конюшину, ліловий сусак, лепеху, спориш, кропиву, «зелену колонаду лісу»* [6, с. 47], *хміль, дикий виноград, «буйство бруслини й ожин»* [6, с. 47], «тернові зарості» [6, с. 52], *липу, куш дурману чи болиголова, грабчаки, осокір, верби, дуб, полин, кущі бузини та берізки*, які «повкорінювалися» [6, с. 48].

Пейзажі України у повісті «Таємниця козацької шаблі» «оживають» перед очима мандрівників: «Перелітали поля й села, минали чепурні обійстя, обсажені садками, трояндами й калиною. Троянди цвіли, садочки-райочки наливалися плодом. Часом при дорозі бабусі в білих хустках продавали огірочки, черешні, полуниці, свіже молоко» [6, с. 23], створюючи атмосферу благодаті, краси, гармонії, оптимізму, своєрідно вибудовуючи хронотоп твору.

Письменниця представила у творі не лише українську флору, але й фауну: зокрема, це *соловей, ворона; олені, сова, бугай чорно-рябий*.

Україна репрезентована через гастрономічну культуру, звичаї, народні традиції, пов'язані із уживанням і приготуванням їжі, що формує особливості світосприйняття, пов'язані не лише із повсякденним уживанням страв, але й обрядовістю, традиційністю, релігійним чинником. У творі авторка відкриває своєрідну кулінарну енциклопедію: «стиглі, медові черешні» [6, с. 23], *кукурудза, яєчня з помідорами, свіжі ковбаси, пампушки, шашилки, поліська юшка з в'юнами та часником, київські пироги, гарячий борщ з грибами вушками, теплий калач*.

Духовні національні символи української землі Зірка Мензатюк формує через *віночок, жовто-блакитні прапорці, шапки-мазепинки, ярмарок, «малинову корогу»* [6, с. 71], *вишиванку*.

На високий розвиток суспільства вказують музичні інструменти, якими володіють його представники. У творі цей пласт культури представлено *бандурою, литаврами, «обтягнутими*

шкірою срібними та мідними кітлами» [6, с. 69], *клавесином, віолончеллю*.

Образ України витворено не лише як історичну цінність, важливу для нинішніх поколінь, але як такий, що націлений у майбутнє, орієнтований на підростаюче покоління, формування його на засадах патріотизму. Письменниця знайомить читачів із представниками Національної скаутської організації «Пласт», метою якої є формування свідомих, відповідальних громадян і лідерів українського суспільства на засадах християнської моралі, патріотичного виховання молоді.

Особливе місце у творі посідає мова як інструмент написання та трансляції ідеї твору: «Головне – не впадати у відчай» [6, с. 50], любити, шанувати власну історію, дошукуватися істини, сприяти економічному, науковому, культурно-освітньому розвитку держави. «Українська мова – це для мене все, це як моє дихання, це знаряддя, яким я працюю, це моя найбільша любов. Обов'язок кожного українця говорити українською мовою. Бо мова має жити, а живе вона тоді, коли ми нею говоримо, – зазначає Зірка Захаріївна [1]. На думку письменниці, немає тем, які для дітей будуть недоступними чи складними для розуміння, є складні форми їх подачі. Дитяча література повинна готувати малюка для майбутнього, до дорослого життя

і робити це просто й грайливо. Дитину потрібно навчати не лише читати й писати, а й будувати стосунки, долати труднощі та невдачі, вміти бути щасливою» [1].

Висновки. Отже, у пригодницькій містичній повісті для дітей середнього шкільного віку «Таємниця козацької шаблі» Зірка Мензатюк створила образ України через універсальні, специфічні, міфологічні, релігійні, загальнолюдські й національні риси. Рідна земля представлена різноаспектно й глибинно, адже відтворено менталітет предків, жагу до волі, гідності, свободи, що є символом єднання і незнищенності українського духу, народу. Використані авторкою топоніми, гідроніми виконують сюжетотвірну й хронотопічну функції, вибудовують потрібний авторському задуму зміст. Пошук козацької шаблі, зокрема відвідання історичних місць головними персонажами, є показником певного історичного періоду – Козацької доби – та відповідної географії у художньому творі.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні авторського стилю письменниці, аналізі лексико-семантичних і стилістичних паралелей топонімів із образною системою, мовними засобами, проблематикою фантастичної пригодницької повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зірка Мензатюк. Біографія та творчість. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8vqkXiTexWk> (дата звернення: 17.09.2025).
2. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
3. Кизилова В. Літературний казковий цикл як художній феномен (на прикладі творчості Зірки Мензатюк). *Кременецькі композитивні студії*: науковий часопис / за ред. Д. Чик, О. Пасічник. 2017. Вип. VII. Т. 1. С. 98–106.
4. Куц А., Лемак О. Історичний топонім в сучасній літературі. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/445> (дата звернення: 16.09.2025).
5. Левкова А. Зірка Мензатюк: «Головне, що з'явилась інша молодь». URL: <https://www.barabooka.com.ua/wp-content/uploads/2015/04/110.jpg> (дата звернення: 17.09.2025).
6. Мензатюк З. Таємниця козацької шаблі : пригодницька повість. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2003, нова редакція, вид. 7-ме. 160 с.
7. Мовчун А. Книга про весну та осінь, про медвяне літо і радісні квіти : [про книгу Зірки Мензатюк «Український квітник»]. *Початкова школа*. 2013. № 1. С. 51–53.
8. Немировська О. Ф., Немировська Т. В. Хронотопія в знімному просторі художнього тексту. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : ОДУ, 1999. Вип. 6. С. 76–81.
9. Павлів І. Уроки за повістю Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі». 5 кл. *Дивислово*. 2015. № 2. С. 6–13.
10. Пашута О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії : до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. *Слово і Час*. 2004. № 12. С. 20–26.
11. Шотова-Ніколенко Г. Топоніми як засіб створення і зміни часопростору в художньому творі. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8421/1/Shotova-Nikolenko.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025